

Supruniuk, Mirosław Adam

Dokument o paleniu książek A.D. 1955

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 4 (340), 159-174

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Mirosław Adam Supruniuk

Dokument o paleniu książek A.D. 1955

Na skutek działań wojennych i polityki okupantów zniszczeniu uległo, według oceny Stanisława Arcta, 80–99% książek polskich znajdujących się we wrześniu 1939 roku w składnicach wydawnictw, księgarniach, bibliotekach publicznych i prywatnych. Zagładzie uległy zwłaszcza księgozbiory szczególnie cenne (warszawskie) oraz znajdujące się na obszarach objętych okupacją sowiecką¹, a także trudne do jakiegokolwiek oceny ilościowej księgozbiory żydowskie. Resztki ocalałych bibliotek prywatnych, podworskich oraz poniemieckich znacjonalizowano i przekazano do księżnic uniwersyteckich i naukowych. Gospodarkę tymi drukami oraz propozycję ochrony książek w przyszłości normował „Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi” z 17 kwietnia 1946 roku (Dz.U. RP nr 26, poz. 163). Gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie książek i czasopism w odbudowywanych ze zgliszcz wojennych bibliotekach publicznych wszystkich stopni od pierwszych lat powojennych podlegało kontroli i ograniczeniu. Było kilka form tego rodzaju ingerencji. Podstawową był wewnętrzny, najczęściej niejawni, zakaz rozpowszechniania, a tym samym nakaz wycofania określonego tytułu czasopisma czy druku z bibliotek, który mogły wprowadzić zarówno Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, jak i różne agendy rządowe. Pierwszy „poufny” spis książek do wycofania opracowany został już 2 października 1945 roku i zawierał 30 tytułów². Inną formą, dotyczącą głównie czasopism i dorobku wydawniczego określonych oficyn, było cofnięcie lub ograniczenie debitu komunikacyjnego na terenie Polski, ogłaszane w „Monitorze Polskim” i poufnych pismach przesyłanych do bibliotek i księgarni. Ostatnią barierą stawała się kontrola celna, która zwłaszcza w latach 40. i 50., a później w okresie stanu wojennego,

¹ S. Arct, *Odbudowa książki w Polsce*, Warszawa 1946, pass.

² A. Kempa, *Literatura źle obecna*, Poradnik Bibliotekarza 1989, nr 5, s. 28–29.

skutecznie ograniczała napływ książek wydawanych poza Polską do bibliotek w kraju. Książki powinny „wychowywać człowieka socjalizmu i zwalczać wilczą moralność kapitalizmu” – miał powiedzieć na plenum Zarządu Głównego ZLP Grzegorz Lasota, motywując istnienie i działalność cenzury oraz nową politykę wydawniczą. „Zwalczanie wilczej moralności kapitalizmu” szczególnie boleśnie dotyczyło księgozbiorów bibliotecznych i nakładów księgarskich³.

Już w początkach 1946 roku w resortach odpowiedzialnych za oświatę i szkolnictwo oraz w utworzonym 5 lipca 1946 roku GUKPPIW rozpoczęto pracę nad opracowaniem spisu książek podlegających niezwłóchnemu wycofaniu z księgozbiorów bibliotecznych i księgarskich i przekazaniu ich do tworzonych w dużych bibliotekach oddziałów tzw. „księgozbiorów zabezpieczonych”. W pierwszej fazie „niezwłóchnemu wycofaniu” podlegać miały książki wydane przed 1945 rokiem. Formalnie dotyczyć to miało literatury faszystowskiej i pornograficznej, faktycznie były to głównie przedwojenne książki antysowieckie, antykomunistyczne, wszystkie publikacje dotyczące wojny polsko-bolszewickiej, losów Polaków na Syberii, książki Piłsudskiego, Dmowskiego, Składkowskiego ale też publikacje ojców rewolucji: Bucharina, Trockiego, Preobrażeńskiego i Kautskiego. Wykaz objąć miał nie tylko dokumenty, ale też polską i obcą beletrystykę, a nawet poezję, w tym niemal wszystkie książki J. Kadena-Bandrowskiego (z wyjątkiem *Miasta mojej matki* oraz *W cieniu zapomnianej olszyny*), T. Dołęgi-Mostowicza, Z. Koszak-Szczuckiej, H. Mniszkówny, S. J. Leca, A. Marczyńskiego, A. Nowaczyńskiego, K. Iłakowiczówny, F. Ossendowskiego, K. Lepeckiego i innych. Wśród wycofanych tłumaczeń znalazły się książki A. Gide’a, F. Mauriaca, J. Londona, A. Conan-Doyle’a, M. Mitchell, A. Christie i K. Maya. Z prac naukowych usunięciu podlegać miały wszystkie prace twórcy genetyki Mendla oraz publikacje wielu filozofów, socjologów, a nawet językoznawców⁴.

W 1948 roku Komitet Ministrów do Spraw Kultury utworzył instytucję pod nazwą Komitet Upowszechniania Książki (KUK), której zadaniem była organizacja masowego czytelnictwa oraz m.in. stworzenie programu wydawniczego, który zastąpić miał tytuły wycofywane z bibliotek. KUK uzyskał duże uprawnienia i wyznaczył sobie ambitne zadania. Bibliotekami zajmował się specjalny podkomitet ds. bibliotek i czytelnictwa pod dyrekcją Stefana Ignara, a przy współudziale doświadczonych bibliotekarzy, np. J. Grycza, W. Dąbrowskiej i R. Przelaskowskiego⁵. W lutym 1949 roku Biuro Polityczne KC PZPR nakazało przegląd bibliotek szkolnych i usunięcie książek „religianckich”. Realizację nakazu przejął Wydział Oświaty i Kultury KC PZPR, który w lipcu 1949 roku przystąpił do masowego i planowego „czyszczenia zbiorów bibliotecznych”. W każdym powiecie powoła-

³ G. Lasota, *O sytuacji w literaturze dla młodzieży*, *Twórczość* 1951, nr 8, s. 113.

⁴ I. Morżoł, M. Ogórek, *Wymiana poglądów*, *Kultura* 1988, nr 10, s. 140–142.

⁵ S. A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993, s. 178.

no trójki partyjne, które miały spełniać nadzór nad osobami wyznaczonymi do kontroli zasobów bibliotek. Przegląd dokonywany był na podstawie orientacyjnych „wykazów książek zakazanych”, które podlegały zwrotowi i nie zachowały się w archiwach bibliotecznych. W latach 1949–1956 powstały co najmniej trzy duże spisy książek przeznaczonych do usunięcia. Na podstawie wykazu z 1949 roku „czyszczeniem” objęto 92% bibliotek i wycofano ze zbiorów ok. 60 tys. tomów⁶. W styczniu 1951 roku opracowano w Ministerstwie Oświaty (Wydział Ocen i Doboru Książek Centralnego Zarządu Bibliotek) oraz w Departamencie Nauki Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki, a także przy współudziale IBL PAN, dwuczęściowy „Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu”, które uznano za wrogie i szkodliwe dla interesów państwa socjalistycznego. Wraz z poufnym pismem trafił on do wszystkich bibliotek w Polsce w nakładzie 2 tys. egz. Część pierwsza wykazu zawierała 1682 pozycje, w tym książki historyczne, dokumenty i literaturę (w spisie znalazły się już książki Cz. Miłosza); część druga objęła książki dla dzieci i młodzieży, i zawierała 563 pozycje. Wpisano na nią wszystko, co związane było z harcerstwem i ideami skautingu, a także bajki historyczne, mitologię, bajki o piratach i korsarzach itp.⁷ Równocześnie Departament sporządził listę „książek zdezaktualizowanych” i zalecanych do wycofania, wydanych po wojnie (wykaz obejmował 239 tytułów z lat 1945–1948). Los literatury antysowieckiej podzieliły „stare”, zdezaktualizowane wydania pism Marksa i Engelsa, publikacje W. Gomułki, Z. Kliszki, M. Spychalskiego i S. Mikołajczyka. Z bibliotek i księgozbiorów usunięto również np. *Zbrodniczą politykę rządu polskiego w Londynie*, a obok tego książki o PSL-u, PPS-ie, AL, wszystko dotyczące kampanii wrześniowej, Trzeciej Rzeszy, ONZ, a nawet Czerwonego Krzyża. Jako „zdezaktualizowane” uznano prace J. Bystronia oraz M. i S. Ossowskich. W spisie tym nakazano ponadto wycofać ze zbiorów wszystkie „pozytywne” pozycje dotyczące Jugosławii oraz wszystkie wydania utworów Josifa Broz-Tito. W notatce „w sprawie książek szkodliwych i zdezaktualizowanych” z 9 stycznia 1952 r. napisano, że pewną część książek wycofanych można przekazać do antykwariatów (np. powieści kryminalne) „po odpowiednio wysokiej cenie”. Reszta miała iść na przymiał⁸.

Kolejne spisy „druków do wycofania” opracowano 24 czerwca 1952 roku oraz w marcu 1953 roku. Brak jednak danych co zawierały. Ostatnie „wielkie czyszczenie” zbiorów bibliotecznych bibliotek publicznych odbyło się w 1956 roku i dotyczyło ok. 2800 tytułów z lat 1949–1955. Dyrektywa zakładała usunięcie wszystkich publikacji J. Stalina, B. Bieruta, J. Bermiana i innych. W latach 1967–1974 wycofano kolejnych kilka tysięcy tytułów, lecz przesyłane do bibliotek spisy miały już jedynie ułatwić selekcję i były najczęściej formalną podstawą do wymiany

⁶ M. Zaremba, *Amputacja pamięci. Książki, których nie było?*, Polityka 1996, nr 47, s. 64–68.

⁷ I. Morżoł, M. Ogórek, op. cit., s. 142–143. Por. też: J. Janiak, „*Index librorum prohibitorum*” z roku 1951, *Poradnik Bibliotekarza* 1990, nr 6, s. 13–17.

⁸ M. Zaremba, op. cit., s. 68.

przestarzałego księgozbioru, co przy chronicznym braku miejsca w bibliotekach publicznych stawało się z czasem koniecznością.

Z książek wycofywanych z księgozbiorów na podstawie przysyłanych z Ministerstwa Oświaty (lub resortów, którym podlegały ksiąźnice) szczegółowych spisów w bibliotekach naukowych i dużych ksiąźnicach publicznych tworzono zespoły druków zastrzeżonych, zwanych najczęściej „prohibitami”, które, choć niedostępne dla czytelników, jednak fizycznie istniały w bibliotekach. Brak jednolitych wytycznych powodował, że do końca lat 40. druki te w mniejszym lub większym zakresie funkcjonowały w obiegu czytelnicznym dużych bibliotek.

Aktem normującym zasady postępowania z książkami „wycofanymi” i „zastrzeżonymi” było Zarządzenie Ministra Oświaty z 2 września 1950 roku w sprawie gromadzenia, przechowywania i wyjątkowego udostępniania druków wycofanych z obrotu. Zakładało ono ograniczenie możliwości dotarcia do tych wydawnictw do kilkunastu zaledwie bibliotek naukowych w Polsce. „Pieczę i nadzór” nad drukami wycofanymi zlecono dyrektorom bibliotek lub „zaufanym bibliotekarzom”, a za wycofaniem książek i czasopism do osobnych magazynów iść miało wycofanie kart katalogowych i włączenie ich do osobnego inwentarza „przechowywanego pod zamknięciem” u dyrektora. Utrudniono nie tylko dostęp do książek – na korzystanie z nich mogła zezwolić jedynie „władza naczelna, której biblioteka podlega” i każde wystąpienie było szczegółowo rejestrowane – ograniczono też dostęp do spisu książek wycofanych, który mógł być „udostępniany tylko za zezwoleniem władzy naczelnej” (MP 1950, nr A-99, poz. 1249)⁹. Zarządzenie to było wyrazem politycznej presji wywieranej na środowisko bibliotekarskie, ale też dowodem jego bierności.

Sprawozdania statystyczne GUKPPiW, znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, notują jedynie zbiorcze zestawienia przeprowadzonych kontroli i interwencji cenzorskich w bibliotekach i księgarniach w Polsce. I tak, w „Sprawozdaniu” za rok 1946 czytamy, że o ile w 1945 roku skontrolowano zaledwie 428 bibliotek, księgarń i czytelni w 10 wojewódzkich urzędach, o tyle w 1946 roku kontrolą objęto już 2322 biblioteki i księgarnie na terenie 14 tychże urzędów, przy czym wycofano z bibliotek 200 tytułów książek. „Wycofaniu ulegają książki bądź z uwagi na osobę autora (np. Skiwski, Burdecki – kolaboracjoniści z okresu okupacji faszystowskiej) bądź ze względu na tendencje jaskrawo antydemokratyczne”¹⁰. W roku 1947 kontrolą objęto 1027 bibliotek – wycofano 37 tytułów; w 1948 – odpowiednio – 489 bibliotek i księgarń, a w 1949 już tylko 329 bibliotek – wycofano 623 książki (386 tytułów)¹¹. Identyczne dane znaleźć można w sprawozdaniu

⁹ Zmiany wprowadzone w 1954 roku rozszerzały liczbę bibliotek uprawnionych do gromadzenia i przechowywania „druków wycofanych” (MP 1955, nr 12, poz. 130).

¹⁰ A. Paczkowski, *Cenzura 1946–1949: Statystyka działalności*, Zeszyty Historyczne 1996, z. 116, s. 32.

¹¹ *Ibidem*, s. 40–48.

za rok 1951: cenzorzy skontrolowali 329 bibliotek, 92 księgarnie i 33 czytelnie; w wyniku kontroli wycofano z bibliotek 386 tytułów¹².

Dopiero w sierpniu 1956 roku Komisja Główna Szkolnictwa Wyższego dla Spraw Bibliotek opracowała „wytyczne w sprawie postępowania z prohibitami” w bibliotekach, które zakładały likwidację odrębnego magazynu prohibitów, włączenie kart katalogowych druków wycofanych z obrotu do katalogu podstawowego oraz ponowną klasyfikację zastrzeżonego zasobu. Większość książek trafiła do magazynu ogólnego, choć każda otrzymała odpowiednią adnotację przy sygnaturze – „cymelia”, która oznaczała utrudnienia w dostępie. Ale nawet ta, swoista, wolność słowa trwała bardzo krótko. Już w 1960 roku Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego wystosowało do rektorów szkół wyższych ściśle poufne wytyczne (DSU-I-5-5-11/60) w sprawie ponownego utworzenia wyodrębnionej kolekcji druków specjalnych o charakterze archiwalnym (cymelia). Weszły doń współczesne publikacje polityczne o treści wrogiej ustrojowi PRL, antysocjalistyczne i szkodliwe ideologicznie. Druki te miały być udostępniane jedynie samodzielnym pracownikom naukowym do celów naukowych i dydaktycznych, a w uzasadnionych wypadkach innym osobom „dla celów naukowych lub publicznie użytecznych”. Wyrażnie wrócono do zarządzenia z roku 1950, nakazując bibliotekom zakładowym oddanie książek „specjalnych” do Biblioteki Głównej i zabraniając wykazywania druków specjalnych w katalogach publicznych. W wytycznych znalazł się też bardzo szczególnie passus: „Wyodrębnienie druków [...] i ograniczenie zakresu ich udostępnienia ma na celu ochronę studiującej młodzieży przed szkodliwością wynikającą z bezkrytycznego przyjmowania tej literatury”. Takie rejestry czy zespoły prohibitów, druków „zastrzeżonych”, wycofanych, „cymeliów” (nazwa ta zmieniła się) obowiązywały na podstawie różnych zarządzeń do końca 1989 roku¹³.

* * *

W archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, wśród rzadkich akt sprzed 1956 roku, znalazł się zespół opisany na teczce „Korespondencja poufna”, który prócz kilku pism dotyczących m.in. postępowania z kserografami czy drukami emigracyjnymi zawiera niewielką i najpewniej niekompletną korespondencję z początków 1955 roku pomiędzy Biblioteką a Ministerstwem Szkolnictwa Wyższego w sprawie zniszczenia kilkudziesięciu książek. Akta, co trzeba raz jeszcze podkreślić, nie są kompletne i rekonstrukcja wydarzeń jest jedynie prawdopodobna. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu objęta została egzemplarzem obowiązkowym

¹² D. Jarosz, *Zapisy cenzury z lat 1948–1955*, Regiony 1996, nr 3, s. 4.

¹³ M. A. Supruniuk, *Udostępnianie zbiorów*, [In:] *Zbiory i prace dotyczące emigracji i Polonii w Bibliotece Uniwersyteckiej oraz Książnicy Miejskiej. Informator*, Toruń 1999, s. 37–42. Por. też: S. Kamiński, *O ingerencji cenzury w gromadzenie zbiorów bibliotecznych w latach 1981–1989*, *Bibliotekarz* 1992, nr 9 s. 2–6.

rozporządzeniem Ministra Oświaty z 1947 roku, które wyznaczało osiem placówek gromadzących wszystkie druki wydawane w Polsce. Nie można wykluczyć, że opisane niżej fakty dotyczyły przede wszystkim bibliotek objętych tym przywilejem oraz bibliotek, które podlegały im kompetencyjnie.

Wspomniane dokumenty są świadectwem wydarzenia ściśle związanego ze wstydlivym epizodem antytytowskiej ofensywy, w której Polska odegrała w latach 1948–1954 aktywną rolę.

Wkrótce po odrzuceniu „planu Marshalla” (przyjętego pierwotnie przez niemal wszystkie kraje bloku sowieckiego) Stalin postanowił zrobić porządk w swoim imperium. W lutym 1948 roku dokonany został przewrót w Czechosłowacji, w wyniku którego do władzy doszli komuniści. W tym samym miesiącu Stalin wezwał do Moskwy przywódcę komunistów bułgarskich Georgi Dimitrowa oraz członków biura politycznego Komunistycznej Partii Jugosławii: Edwarda Kardeja i Milana Džilasa (później głośnego dysydenta). Zamierzał wymusić na nich zmiany w Jugosławii i zastąpić Josifa Broz-Tito, który okazał się dyktatorem zbyt samodzielnym i mało uległym. Nakazał też związać Jugosławię z Bułgarią unią gospodarczą na wzór Beneluxu. Wkrótce po otrzymaniu sprawozdania z zebrania moskiewskiego Tito sam doprowadził do kryzysu, w wyniku którego Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych (Kominform) na zebraniu w Bukareszcie 28 czerwca 1948 roku usunęło Jugosławię z szeregu bratnich partii.

Dla Jugosławii rezolucja Kominformu oznaczała zmiany polityczne, ekonomiczne i społeczne. Po latach narzucania – jak w całym obozie sowieckim – wzorów moskiewskich we wszystkich dziedzinach, terrorze politycznym i policyjnym, eksploatacji ekonomicznej, nastąpił okres sporej liberalizacji gospodarczej i politycznej, wyraźnego wzrostu poziomu życia i ożywienia twórczości duchowej. W rezultacie oznaczało to odejście od socrealizmu, liczne tłumaczenia literatury światowej, w tym np. Joyce’a i częściowe otwarcie na wymianę kulturalną. Podróżujący po Jugosławii w 1953 roku Gustaw Herling-Grudziński dostrzegł swoistość „komunizmu liberalnego”, zaznaczył jednak: „Nie chcę przez to wcale powiedzieć, że komuniści jugosłowiańscy zajmują się od roku 1948 likwidowaniem tego wszystkiego, co do 1948 roku sami pod patronatem Rosji zbudowali. Istnieją co najmniej dwie rzeczy, których nigdy z własnej woli nie zrobią: nie odpaństwowią przemysł i nie zgodzą się na dzielenie władzy z innymi. Ale wprowadzili do dogmatycznego komunizmu szereg tak istotnych poprawek, że jeżeli życie w Jugosławii stało się już znośniejsze i może się jeszcze w przyszłości poprawić, mają to do zawdzięczenia tylko swojej decyzji zerwania z Moskwą”¹⁴.

Pragnąc wymusić posłuszeństwo, Stalin nakładał sankcje ekonomiczne, odbywał manewry wojskowe na granicy Jugosławii i zmobilizował komunistyczną opi-

¹⁴ G. Herling-Grudziński, *Rewolucja i Rezolucja. Wrażenia z podróży do Jugosławii*, Wiadomości 1953, nr 50, s. 1.

nię publiczną na całym świecie do zbiorowych wystąpień antytitowskich. W państwach satelickich odbywały się pokazowe procesy polityczne, w których sądzono jugosłowiańskich dyplomatów, skazując zaocznie Tite. Polska podporządkowała się polityce Moskwy, zrywając z Belgradem wszelkie kontakty dyplomatyczne i gospodarcze. W Warszawie odbył się też pokazowy proces pracownika ambasady jugosłowiańskiej Milicia Petrovica, a wydawane na całym świecie antyjugosłowiańskie książki i broszury ukazywały się w polskim tłumaczeniu w wielotysięcznych nakładach. Psychoza nieuchronnego konfliktu zbrojnego, przemieszana z zazdrością i niedowierzaniem, widoczna była przede wszystkim w artykułach prasowych i publikacjach. Do wojny jednak nie doszło. Zwycięstwo Mao w Chinach, wojna na półwyspie koreańskim, a przede wszystkim śmierć Stalina spowodowały, że groźba sowieckiej interwencji w Jugosławii nie została zrealizowana. W 1954 roku, w rok po śmierci Stalina, stosunki sowiecko-jugosłowiańskie uległy poprawie, a wkrótce potem rozwiązano też Kominform¹⁵. Stosunki polsko-jugosłowiańskie uległy poprawie dopiero w 1956 roku. Po dojściu Gomułki do władzy w PZPR przebywała w Polsce, w dniach 19–29 XII 1956 roku, delegacja KC Związku Komunistów Jugosławii.

Okoliczności decyzji zniszczenia książek „antytitowskich” w bibliotekach w Polsce i jej realizacja nie są jasne. Marcin Zaremba w „Polityce” z 1996 roku przytoczył dokument, w którym czytamy:

„Na posiedzeniu Sekretariatu KC PZPR, w którym 20 grudnia 1954 r. uczestniczyli J. Berman, Z. Nowak i E. Ochab, zatwierdzono «Spis książek i broszur do wycofania z bibliotek». Spis został zaakceptowany także przez Bieruta, o czym świadczy odręczny podpis na stronie tytułowej: «Zgadzam się Tomasz». Na liście liczącej 36 książek obok S. Brodzkiego – *Titowszczyzna*, Jouvenela – *Tito marszałek zdrajców*, Bieleckiego *Szpiedzy z Wall Street* – był również *Kalendarz Robotniczy na rok 1954*¹⁶”. Zastanowić musi, dlaczego spis kilkudziesięciu książek przeznaczonych do wycofania z bibliotek zatwierdzić musiał Komitet Centralny partii i prezydent. Możemy się jedynie domyślać, że nie była to wyłącznie inicjatywa polska, lecz dotyczyła wszystkich krajów satelickich Związku Sowieckiego i za jej realizacją Moskwa obarczyła najwyższe władze bratnich partii. W takim razie dlaczego polecenie to wykonano nierzetelnie?

Fizyczne zniszczenie wymienionych wyżej książek odbyło się w dwóch etapach. Dnia 30 listopada 1954 roku Ministerstwo Kultury i Sztuki zmieniło wspomniane Zarządzenie Ministra Oświaty z 2 września 1950 roku. Zmiany zakładały, że biblioteki publiczne gromadzące i posiadające w swych zbiorach książki zastrzeżone (prohibita), wyodrębnione na podstawie przesyłanych wcześniej spisów i umieszczone w „Wykazie książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu”

¹⁵ P. Johnson, *Historia świata (od roku 1917)*, Londyn 1989, s. 482–483.

¹⁶ M. Zaremba, op. cit., s. 64, 66.

z 24 czerwca 1952 roku, muszą je niezwłocznie przekazać bibliotekom naukowym. Zaznaczono jednak, że zarządzenie dotyczy „wyłącznie książek zastrzeżonych (prohibita) natomiast książki zarezerwowane tj. objęte wykazem N. przesłanym w dniu 25 marca 1953 roku Nr. B-VI-pf-19/53 mają pozostać w bibliotekach.” (MP 1955, nr 12, poz. 130).

W końcu 1954 roku, być może jeszcze przed formalnym zatwierdzeniem przez KC PZPR, wraz z informacją o nowych wytycznych ministerialnych dotrzeć musiał do Biblioteki Uniwersyteckiej spis książek „antytitowskich”, który powielony i rozesłany został do bibliotek zakładowych. Stąd powoływanie się na korespondencję starszą – L. dz. 16/pfn/54. W pierwszym etapie, w Bibliotece Uniwersyteckiej oraz w bibliotekach zakładowych, wyselekcjonowano książki według spisu. Było to najpewniej na przełomie 1954 i 1955 roku i nie zajęło wiele czasu, ponieważ spis obejmował zaledwie 36 tytułów, z których wszystkie znalazły się wcześniej w magazynie druków zastrzeżonych (prohibitów), w osobnym katalogu. Wydaje się jednak, że „Wykaz” zawierać musiał klauzulę o konieczności zwrócenia przez „odpowiedzialnych bibliotekarzy” uwagi na inne podobne w treści publikacje i dołączenie ich do wycofywanego zespołu. Stąd w przygotowanym dla Ministerstwa spisie znalazła się pozycja, której „Wykaz” nie mógł obejmować: rzadka w Polsce antologia pieśni ludowych z Krainy z 1850 roku. Czy przesłane w 1954 roku „Wykazy” obejmowały również zastrzeżone strony w konkretnych książkach, czy spis tych stron dotarł do biblioteki wraz z poleceniem zniszczenia książek wcześniej wyselekcjonowanych, nie sposób stwierdzić na podstawie skąpych źródeł. Nie ulega jednak wątpliwości, że pierwsze polecenie ministerialne dyrekcja wykonała, a odpowiednie sprawozdanie wysłane zostało do Warszawy.

Dnia 22 stycznia 1955 roku dotarło do biblioteki pismo z Ministerstwa (7/55 tjn), w którym nakazano zniszczenie wydzielonych wcześniej książek. Jeszcze tego samego dnia powołana została komisja, która wpisała je do Księgi Ubytków, a następnie spaliła w kotłowni budynku przy ulicy Chopina. Palenie książek odbyło się pomiędzy 22 stycznia 1955 (tego dnia wszystkie zniszczone książki wpisane zostały do Księgi Ubytków w jednym szeregu, pod numerami 404–446) a 24 tego miesiąca (data pisma do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego informującego o wykonaniu polecenia – Aneks 1). Według przygotowanego dla Ministerstwa „Wykazu” spaleni uległy 42 tytuły (49 wol.) książek ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej oraz 15 tytułów (48 wol.) z bibliotek zakładowych, ponadto z prawie 50 znajdujących się w Bibliotece druków zwartych (i bliżej nie określonej liczby tytułów czasopism – wykaz nie zachował się) usunięto zastrzeżone strony. Procedura ta dotknąć miała również 8 wol. książek i 7 wol. czasopism z bibliotek zakładowych.

Wysłane wraz z pismem do Ministerstwa, jako załączniki, „Wykazy druków zastrzeżonych” zawierają dokładny opis zniszczonych książek (autor, tytuł, miejsce i rok wydania, numer sygnatury w Bibliotece Uniwersyteckiej, inkryminowane strony – w wypadku druków jedynie „okaleczonych” – oraz nazwę biblioteki zakładowej, z której druk pochodził), który uniemożliwiał jakąkolwiek pomyłkę. Wydawać by się mogło zatem, że książki zamieszczone w spisie nie mają prawa

być w magazynie biblioteki. I tak jest w istocie, gdy porówna się spisy dotyczące bibliotek zakładowych ze zbiorczym katalogiem bibliotek zakładowych znajdującym się w głównej księżnicy uniwersyteckiej. Nieco inaczej rzecz się ma w przypadku „Wykazu” książek zniszczonych ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej.

Nie sposób wytłumaczyć, dlaczego spis książek „zniszczonych”, wysłany jako oficjalny załącznik sprawozdania, i wykaz książek wpisanych 22 stycznia 1955 roku do Księgi Ubytków różnią się znacznie. Na 42 tytuły zniszczono zaledwie 24, pozostałe 19 (w Księdze Ubytków zapisano 43 pozycje) to druki często niewiele mające wspólnego z Jugosławią, np. P. Naville’a *Wojna w Wietnamie* (Warszawa 1950), M. Bagirova *Z dziejów organizacji bolszewickiej Baku i Azerbejdżanu* (Warszawa 1950) czy J. Brzechwy, A. Marianowicza i J. Minkiewicza *Upominki noworoczne* (Warszawa 1952). Analizując poszczególne tytuły można zrozumieć, że ocalała, przez przypadek dopisana do „Wykazu”, antologia *Volkslieder aus Krain*. Uebersetzt von Anastasius Grün (Wien 1850). Pewną wartość dla historyków sztuki mógł mieć też katalog wystawy w Muzeum Narodowym *Sztuka narodów Jugosławii XIX i XX wieku* (Warszawa 1948), a dla literaturoznawców *Bunt chłopów XIX-wiecznego pisarza Augusta Szenoa, ojca nowożytnej literatury chorwackiej*. Czym jednak kierowano się paląc, przyjętą w 1939 roku przez Radę Wydziału Filologicznego UJ jako dysertację doktorską, pracę K. M. Kujewa pt. *Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej* (Kraków 1950), a pozostawiając w zbiorach rosyjską wersję *Tragedii jugosłowiańskiej Oresta Mal’ceva* (polska uległa zniszczeniu), oba egzemplarze sprawozdania z *Procesu Milicia Petrovica, czyli kulisów „dyplomacji” titowskiej w Polsce* (proces pracownika ambasady Jugosławii w Warszawie) czy broszury-paszkwilu *Socjaldemokratyzm i titoizm* – nie sposób stwierdzić. Być może książek tych nie było w magazynie (lub nie można ich było odnaleźć), a spis sporządzano na podstawie kart katalogowych, być może spis przygotowywały dwie osoby o różnym stosunku do wykonywanego polecenia. Sprawozdania z „czyszczenia” zbiorów bibliotecznych mówią o „słabości politycznej kadry bibliotekarskiej” i braku zaangażowania w wypełnianiu polecenia¹⁷.

Oba sporządzone „Wykazy” zawierają ponadto spisy książek i czasopism, z których usunięto „zastrzeżone strony”. Tymczasem przeprowadzona w trakcie gromadzenia materiału do szkicu autopsja wszystkich znajdujących się w wykazie druków nie potwierdziła faktu wycofania stron. W wielu jednak miejscach, na wskazanych stronach, zaznaczono ołówkiem fragmenty dotyczące Jugosławii lub Tito. Nie zamazano ich jednak, nie zaklejono, ani tym bardziej nie wyrwano.

Odpowiedź na pytanie, dlaczego mimo to sprawozdanie zawierało wykaz usuniętych stron, jest jedynie hipotetyczna. Musimy przyjąć, że polecenie otrzymał pracownik, który z jakichś względów nie wykonał go. Co jednak spalono? I czy spalono?

¹⁷ Ibidem, s. 66.

Trudno też odpowiedzieć na jeszcze jedno istotne pytanie: czy inne biblioteki, do których dotarło zarządzenie ministerialne, wykazały się równie wielką gorliwością w niszczeniu książek, co Biblioteka UMK. Biblioteka Narodowa nie prowadzi katalogu centralnego książek polskich wydanych w okresie powojennym, a kwerenda (bez wiedzy, czy konkretny tytuł znalazł się w bibliotece przed 1955 rokiem) może mylić. Niemniej jednak warto zauważyć, że ani Biblioteka Narodowa, ani Biblioteka Publiczna Miasta Stołecznego Warszawy, ani biblioteka Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych nie posiadały w 1995 roku książki Stanisława Brodzkiego *Zdrada kliki titowskiej*¹⁸ (poz. 2 w spisie – Aneks 2).

W *Roku 1984* Georga Orwella znajduje się opis działań Ministerstwa Prawdy, w którym pracował Winston Smith. Jedynym zadaniem w tej rozrośniętej biurokratycznej instytucji, jakie postawiono przed bohaterem książki, było wyszukiwanie książek, artykułów w czasopiśmie, fotografii i dokumentów, których treść nie pasowała do aktualnej wykładni tego, co jest prawdą. Wyszukane tytuły ulegały natychmiastowemu zniszczeniu, a na ich miejsce drukowano nowe: „Dzień za dniem — niemal minuta za minutą przeszłość uzgadniano z terażniejszością. W ten sposób wszystko, co przepowiadała Partia, zgadzało się oczywiście co do joty i mogło być dokumentalnie udowodnione. Nie pozwalano aby pozostał najmniejszy ślad z jakiejś wiadomości czy opinii, która nie harmonizowała z aktualną polityką. Cała Historia była tabliczką — wycieraną do czysta i zapisywaną ponownie, ilekroć zachodziła potrzeba”¹⁹.

¹⁸ Kwerenda przeprowadzona w styczniu 1995 roku w głównych bibliotekach polskich.

¹⁹ G. Orwell, *Rok 1984*, Paryż 1953, s. 36.

Aneks 1

List Dyrektora Biblioteki do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego.

Kopia maszynopisowa, sygnowana.

Nr. K-2tjn/55

Toruń, dnia 24 stycznia 1955 r.

Minister Szkolnictwa Wyższego
Departament Studiów Uniwersyteckich
w Warszawie

W związku z pismem Ministerstwa 7/55 (tjn.) w sprawie książek i broszur, które należy zniszczyć Dyrekcja Biblioteki Głównej U.M.K. komunikuje, iż pismo w tej sprawie otrzymała w dniu 22 b.m. i zarządzenie Ministerstwa natychmiast wykonała.

Wydawnictwa w spisie Ministerstwa umieszczone zostały wycofane z prohi-bitów i zniszczone.

Dyrektor Biblioteki

Aneks 2

Załączniki do listu (Aneks 1).

Kopie maszynopisowe z poprawkami odręcznymi.

Wykaz druków zastrzeżonych

1. Druki zwarte

Nr	Sygnatura Biblioteki
1. Armia jugosłowiańska w kleszczach imperializmu amerykańskiego. Warszawa 1950	161732
2. Brodzki St., Zdrada klikki titowskiej. Warszawa 1951 W.R. Cykl: Nauka o świecie	09981A/27 09981B/27
3. Brodzki St., Titowszczyzna. Szturmowy oddział imperializmu. Warszawa 1950	181402-181403, 154985
4. Cordon A., Zbrodnicza działalność bandy Tito w Jugosławii podczas wojny. Warszawa 1951	175313
5. Cywjak J., Juryś R., Rajk, Tito, Wallstreet. Proces w Budapeszcie. Warszawa 1949	78648

Nr		Sygnatura Biblioteki
6.	Desanti D., Tito i jego agenci. Warszawa 1950	153259, 236374
7.	Dominko J., Jugosławia spółdzielcza. Warszawa 1948	64400
8.	Gribanov B., Banda Tito – orudie amerykano-angijskich podżigatelej vojny. Moskva 1951	175404
9.	Gribanov B., Banda Tito – narzędzie amerykańsko-angijskich podżegaczy wojny. Warszawa 1952	183141
10.	Jagoditsch R., Zur Preradovic Forschung. Wiener Slavistisches Jahrbuch Bd 1.	011524/1
11.	Jouvenel Renaud de., Tito marszałek zdrajców. Warszawa 1951	170051
12.	Jugosławia pod terrorem kliki Tito. Warszawa 1951	160649
13.	Karasev V.G., Socialno politiceskije vzgljady Svetozara Markovica. Moskva 1951	05652/6
14.	Kartun D., Spisek Tito przeciwko Europie. Warszawa 1951	163570
15.	Kirsanov V., Titowska Jugosławia kolonią amerykańskiego imperyalizmu. Warszawa 1951	174013
16.	Kujew K.M., Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków 1950	79448
17.	Lovrak M., Dzieci Wielkiej Wsi. Warszawa 1948. Biblioteka Młodego Czytelnika 3	03109/3
18.	Lovrak M., Dzieci Wielkiej Wsi. Wyd. 2. Warszawa 1949	72495
19.	Mal'cev Orest, Tragedia jugosłowiańska. Warszawa 1954	236342
20.	Mal'cev Orest, Jugoslavskaja tragedija. Moskva 1952	182575
21.	Marl I., Zwei literarische Porträts: Ivo Vojnović; Miško Kranjec. Wien 1950 s. 101–109	011524/1
22.	Narada Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych. Listopad 1949. Warszawa 1950	79768, 181286-181287
23.	Ninitin S.A., K voprosu o politiceskom dvizenii Serbov Voevodiny g. Moskva 1949. Ak. Nauk SSSR Uc. Zapiski Inst. Slavjanov.	05247/1
24.	Noty sovetskogo pravitelstva jugoslavskomu pravitelstvu. Moskva 1949	240892
25.	Piradov A., Titovcy oruzenoscy amerykano-angijskich podżigatelej vojny. Moskva 1952	182705
26.	Pisarev J., Agrarnye otnosenija i krestjanskoe dvizenie v Serbo-Chorvato-Slovenskom Gosudarstve v 1918–1923 gg.	05652/2
27.	Piuk K., Stritariana I. Wien 1950. Wiener Slavistisches Jahrbuch	011524/1
28.	Proces antypaństwowego ośrodka spiskowego w Czechosłowacji. Warszawa 1953	183338
29.	Proces faszystowsko-titowskiej bandy prowokatorów i dywersantów w Budapeszcie. Łódź 1949	76356
30.	Proces Milica Petrovica czyli kulisy dyplomacji titowskiej w Polsce. Warszawa 1950	79910, 181420

Nr		Sygnatura Biblioteki
31.	Process rukovoditelej vreditelskogo zagovora protiv respublik. Gorkova i soobsciki. Praga 1950	171534
32.	Process titovskich spionov i vrediteljev v Cechoslovakii. Praha 1950	174586
33.	Rajk Laszlo, Laszlo Rajk i jego wspólnicy przed Trybunałem Ludowym. Warszawa 1949	76707
34.	Senoa A., Bunt chłopów. Warszawa 1952	182035
35.	Socjalnodemokratyzm i titoizm – agentury imperializmu. Warszawa 1952	179933
36.	Spanov N., Dyplomaty plasca i kinzala. Moskva 1952	177660
37.	Spanov Nik., Dyplomaci płaszczu i sztyletu. Warszawa 1952	183048
38.	Sztuka narodów Jugosławii XIX i XX wieku. Warszawa 1948	64126
39.	Temkin J., Cernjak E., Trzy wieki zbrodni amerykańskich agresorów. Warszawa 1953	188712
40.	Titowska szajka szpiegów przed sądem w Budapeszcie. Warszawa 1949	76006
41.	Volklieders aus Krain.	130576
42.	Wójcicki B., Tak to wygląda z bliska. Warszawa 1954	190720

2. Druki zwarte, z których wycofano jako zastrzeżone strony:

Nr porz.	Autor	Tytuł	Strony zastrzeż.	Sygnatury
1.		Agressivnaja ideologija i politika amerikanskogo imperializma. Moskva 1950	124	175575
2.		Agresywna ideologia i polityka amerykańskich imperialistów. Warszawa 1951	153	170123
3.	Atkins Tomasz, Rojek Tad.,	Pod okupacją dolara. Warszawa 1953	168–169	229555
4.	Bierut B.,	O Partii. Warszawa 1952	258	177433, 190751
5.	Gheorghiu-Dej Gh.,	Artykuły i przemówienia.	416–437	190753
6.	„	Stat’i i reci.	393–412	188619
7.		Imperializm amerykański – wróg ludzkości – wróg Polski. Warszawa 1952	21, 24, 26–27, 49	176615
8.	j.w.,	Warszawa 1951	113–116	171513
9.	Jaszuński Grzegorz,	Amerykańska odmiana faszyzmu. Warszawa 1951	119–120	172362
10.	Jouvenel R.,	Armija naemnikov. Moskva 1952	89–93	183559
11.	Jouvenel R.,	Międzynarodówka zdrajców. Warszawa 1950	VII–VIII	155149
12.	Jouvenel R.,	Panorama du monde. Paris 1949	87–90	169608
13.	Judin P.F.,	Kraje demokracji ludowej na drodze do socjalizmu. Warszawa 1950	13	154509, 154510

Nr porz.	Autor Tytuł	Strony zastrzeż.	Sygnatury
14.	Kirilin I.A., Novaja rasstanovka politiceskich sil na mezdunarodnoj arene posle vtoroj mirovoj vojny. 10-ja lekcija cikla „Vnesnaja politila SSSR...” Moskva 1952	25	179759
15.	Konstantinovskij Ilja, Amerykanie w Europie. Warszawa 1951 i 1952	92 i 94	177496, 180090
16.	Lenowicz Aleksander, Amerykański imperializm. Warszawa 1952	83	189213
17.	Leontev A., Imperializm dollara v Zapadnoj Evrope. Moskva 1949	402	154173
18.	Malenkov G.M., Referat sprawozdawczy KC WKP /b/ na XIX Zjeździe Partii. Warszawa 1952	24	180896, 181443- 181462
19.	Malenkov G.M., j.w. wyd. 2 i 3. Warszawa 1952-53	21	186896, 182044- 182045
20.	„ j.w. wyd., Warszawa 1953	32	227711,
21.	Materiały dla szkół politycznych. Radziecki podręcznik szkolenia politycznego. Warszawa 1953	335	237431
22.	Nauka o Polsce i świecie współczesnym. Warszawa 1949	301-302	79494
23.	j.w. wyd. 2. Warszawa 1950	343-345	155963
24.	j.w. wyd. 3. Warszawa 1951	292-294	170365
25.	Nauka o Polsce i świecie współczesnym. Warszawa 1950	206-208	155587, 157682
26.	Nekotoryje voprosy gosudarstva i prava stran narodnoj demokracji Central'noj i Jugo-Vostocnoj Evropy. Moskva 1951	24	174715
27.	Plenum Trzecie KS PZPR (11–13 list. 1949 r.)	14	78436, 81607
28.	Sesja Światowej Rady Pokoju. Pierwsza. Warszawa 1951	242	169692
29.	Siwek Józef, Podstawowe zagadnienia społeczne. Wybór tekstów. Warszawa 1949	159	75234
30.	j.w. wyd. 2. Warszawa 1949 i 1950	150	78950, 155913
31.	Vitver I.A. Geografia gospodarcza świata. Warszawa 1952	190	178137
32.	j.w Warszawa 1953	187-192	182898
33.	jw.	178-182	188839
34.	Vnesnjaja politila Sov. Sojuza. Moskva 1949	passim	179231
35.	Walka o pokój. Materiały dla prelegentów. Warszawa 1950	8	157239, 154170

Aneks 3

Załączniki do listu (Aneks 1).

Kopie maszynopisowe z poprawkami odręcznymi.

Wykaz druków zastrzeżonych

Biblioteki zakładowe

1. Druki zwarte

Nr	Zakłady
1. Armia jugosłowiańska w kleszczach imperializmu amerykańskiego. Warszawa 1950	Marksizmu-Leninizmu
2. Brodzki St. Titowszczyzna. Szturmowy oddział imperializmu. Warszawa 1950	Psychol., Pedagog., Jęz. Polsk., Logiki, Jęz. Indoeur., Hist. sztuki, Fil. Klas., Inst. Histor., Liter. Pol., Marksizm, Prawo Międz. Post. Karne., Hist. Prawa, Ekonom., Geol. Fiziol. Roślin, Botanika, Astron., Geogr., Meteor., Mineralogia, Neurofiz., Ochrona Rośl., System. Rośl., Zoologia, Fizyka, Chemia, techn., Chemia Ogólna, Chemia Fizyczna, Matem., Wych. Fiz. Sztuki Piękne
3. Cywjak J., Juryś R. Rajk, Tito, Wallstreet. Proces w Budapeszcie. Warszawa 1949	Marksizmu-Leninizmu
4. Desanti D., Tito i jego agenci. Warszawa 1950	Marksizmu-Leninizmu
5. Jouvenel Renaud de., Tito marszałek zdrajców. Warszawa 1951	Marksizmu-Leninizmu
6. Jugosławia pod terrorem kliki Tito. Warszawa 1951	Marksizmu-Leninizmu
7. Kartun D., Spisek Tito przeciwko Europie. Warszawa 1951	Marksizmu-Leninizmu
8. Kirsanov V., Titowska Jugosławia kolonią amerykańskiego imperializmu. Warszawa 1951	Marksizmu-Leninizmu
9. Kujew K., Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków 1950	Języka Polskiego
10. Narada Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych. Listopad 1949. Warszawa 1950	Marksizmu-Leninizmu, Ekonomii, Zespołu Katedr Historii
11. Proces Milica Petrovica czyli kulisy „dyplomacji” titowskiej w Polsce. Warszawa 1950	Marksizmu-Leninizmu, Zespołu Katedr Historii
12. Rajk Laszlo. Laszlo Rajk i jego wspólnicy przed Trybunałem Ludowym. Warszawa 1949	Marksizmu-Leninizmu
13. Szpiedzy i dywersanci bez maski. Warszawa /b.r./	Marksizmu-Leninizmu,
14. Sztuka narodów Jugosławii XIX i XX wieku. Warszawa 1948	Historii Sztuki
15. Temkin J., Cernjak E. Razbojniczy put amerykańskich agresorov. Moskwa 1952	Zespołu Katedr Historii

2. Druki zwarte, z których wycofano jako zastrzeżone strony:

	Strony Zastrzeżone	Zakłady
1. Agresywna ideologia i polityka amerykańskich imperialistów. Warszawa 1951	153	Ekonomii
2. Bierut B., O partii. Warszawa 1952	258	Ekonomii, Zespół Katedr Historii
3. Jaszuński Grz., Amerykańska odmiana faszyzmu. Warszawa 1951	119-120	Marksizmu- Leninizmu
4. Malenkov G., Referat sprawozdawczy KC KPP /b/ na XIX Zjeździe Partii. Warszawa 1952	24	Ekonomii, Marksizmu- Leninizmu
5. Plenum Trzecie KC PZPR /11-13 list. 1949 r./	14	Pedagogiki
6. Siwek J., Podstawowe zagadnienia społeczne. Wybór tekstów. Warszawa 1949	159	Pedagogiki

3. Wykaz Czasopism

		Zakłady
1. Czasopismo Prawno- -Historyczne, T. 1, 1948	s. 306	Historia Prawa Polskiego
2. Kalendarz Robotniczy, 1950	s. 466	Pedagogiki, Marksizmu-Leninizmu
1953	s. 430	Ekonomii
3. Pamiętnik Słowiański, T. 2, 1951	s. 6	Hist. Liter. Polsk. Języka Polskiego
4. Życie Słowiańskie 1948	s. 34, 36, 38, 52/3, 61-75, 86- 91, 105-110, 133, 135/6, 206, 210/11, 274, 281, 283/4, 334, 335, 339, 431	Języka Polskiego
1949	s. 46, 184-188, 215, 300, 301, 302, 326, 328, 346-348, 382, 385, 523, 524-527, 528- 532, 550-552, 611, 613, 713- 716, 750	